

Novac provincije Bitinije na teritoriji Gornje Mezije

Jedinstvenu pojavu u numizmatičkom materijalu na teritoriji Gornje Mezije predstavljaju kovanja gradova provincije Bitinije iz Male Azije. Obradena serija broji 218 kovanica, od kojih skoro sve pripadaju emisijama grada Nikeje iz III veka. Primerci ovog novca su analizirani, a potom je izvršena njihova tipologizacija. Prilikom određivanja tipova konstatovane su kovanice koji pripadaju istim emisijama novca, u manjim i većim serijama. Takođe, utvrđena je i kontinuiranost razvoja ikonografskih predstava i natpisa. Posmatrajući obrađenu seriju u kontekstu svih numizmatičkih nalaza na teritoriji Gornje Mezije, uočava se da je novac konstantno prenošen na teritoriju dunavskog limesa, dok se na ostatku teritorije provincije veoma retko nalazi. Razlog ove pojave može biti da je najverovatnije kovan za plaćanje vojske.

Uvod

Kovanice provincije Bitinije u Maloj Aziji iz III veka n. e. prisutne su u velikom broju na teritoriji provincije Gornje Mezije. Najbrojniji su primerci grada Nikeje, a skoro sav numizmatički materijal pripada kovanjima vladara iz dinastije Severa. Provenijencija ove vrste novca vezuje se prvenstveno za teritoriju bivšeg rimskog dunavskog limesa što je povezano sa činjenicom da je on pored niza rimskih fortifikacija i glavni tranzitni put između istoka i zapada carstva (Mirković 1968: 143).

Ovo istraživanje imalo je za cilj određivanje istorijske uloge novca provincije Bitinije pronađenog na teritoriji Gornje Mezije. Takođe, cilj je bio i da se utvrdi da li se u obrađenom materijalu pojavljuju serije istih emisija kovanica i to uporediti sa konti-

nuiranošću njihovih kovanja. Problem istraživanja predstavlja nepostojanje informacija o karakteristikama ovog novca, kao i o načinu njegovog prenošenja na teritoriju Gornje Mezije.

Materijali i metode

Korišćenu građu u ovom istraživanju činilo je 218 primeraka novca uglavnom prikupljenog iz publikacija, a korišćena je i obrađena serija nikejskog novca iz Narodne biblioteke „Vuk Karadžić“ u Velikom Gradištu. Što se tiče publikovanog materijala, najveći broj kovanica čuva se u Muzeju grada Beograda (Crnobrnja 1981: 5).

Prilikom obrade materijala korišćen je numizmatički karton IKN 2/1 (Službeni glasnik RS 35/96) pomoću kojeg su prikupljeni podaci. Ove informacije su potom unete u bazu podataka radenu u MS Accessu koja je korišćena radi dobijanja statističkih podataka na osnovu kojih je izvršena tipologizacija kovanica. Tipologizacija je rađena parcijalno za aversne i reversne predstave, kao i natpise da bi se lakše uočile emisije novca. Tipologije aversnih predstava, kao i natpisa na obe strane novca izrađene su na osnovu rezultata njihove analize, dok je tipologija reversnih predstava preuzeta iz kataloga Nikole Crnobrnje (Crnobrnja 1981: 5). S obzirom da materijal za čiju je obradu izrađena ova tipologija odgovara velikim delom primercima Nikeje sa reversnim predstavama insignija, kao i da su u međuvremenu otkrivene nove kovanice, klasifikacija koja je korišćena u ovom istraživanju proširena je tim tipovima.

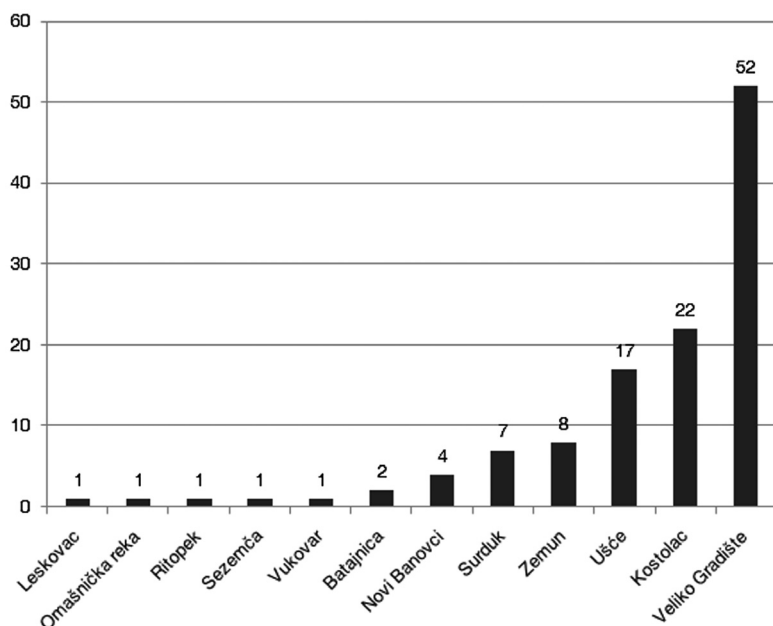
Ilija Ivanović (1991), Golubac, Dimitrija Tucovića 3, učenik 4. razreda Srednje škole u Velikom Gradištu

MENTORI:
*mr Adam Crnobrnja, Muzej grada Beograda
MA Marko Janković, Filozofski fakultet
Univerziteta u Beogradu*

Slika 1.
Provenijencija nalaza

Figure 1.
Provenance of coin findings
Black spot – large amount of findings
Gray spot – small amount of findings

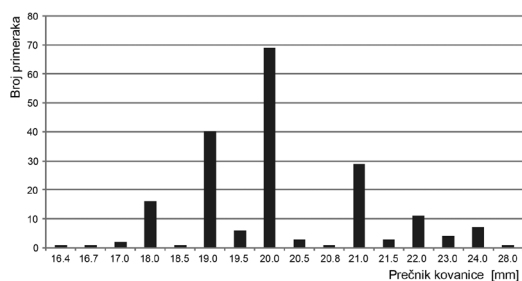
Slika 2.
Zastupljenost kovanica po lokalitetima

Figure 2.
Number of coins in finding places

S obzirom da materijal potiče iz nekoliko kataloga različitih autora, pri čemu su ovi katalogi različito formirani, u nekima od njih nisu objavljene sve informacije potrebne za našu analizu. To se pre svega odnosi na podatke o linearnim dimenzijama i težini, ali i na podatke o aversu i reversu. Veći broj kovanica nije opredeljen po poznatim numizmatičkim katalogima, a njihove fotografije nisu objavljene, što predstavlja problem kako za analitičku analizu, tako i za tipološku determinaciju.

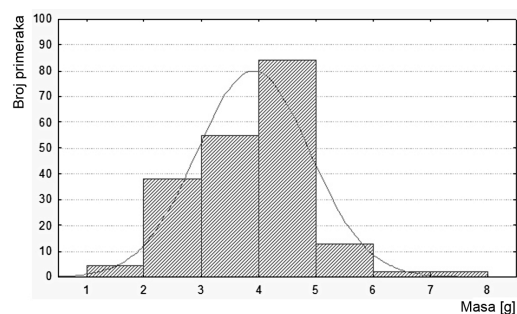
Rezultati

Provenijencija kovanica provincije Bitnije na teritoriji Gornje Meze poznata je za 127 primeraka (58%), dok za 91 taj podatak nije objavljen u numizmatičkoj literaturi. Među lokalitetima na kojima su pronađene ove kovanice prema količini nalaza izdvajaju se tri: Veliko Gradište sa 52 primerka, Kostolac sa 22 i Ušće (blizu Obrenovca) sa 17 primeraka (slike 1 i 2).

Slika 3. Distribucija kovanica po dimenzijama

Figure 3. Number of coins by size

Slika 4. Distribucija kovanica po težini

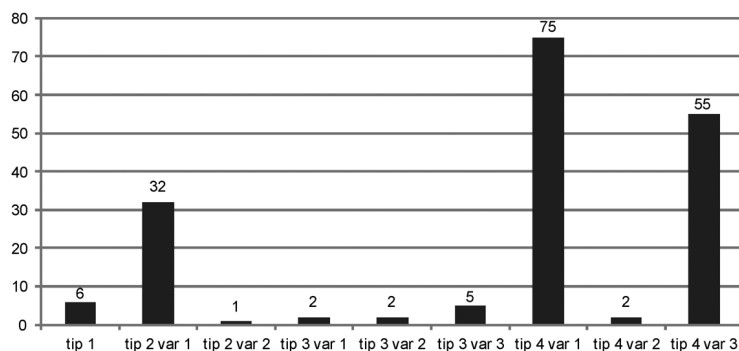
Figure 4. Number of coins by weight

Pronađeni novac potiče iz tri maloazijske kovnice od kojih je najviše kovanica iz Nikeje (216), dok su Herakleja Pontika i Nikomedija zastupljene sa po jednim primerkom. Cela serija datovana je u III vek n. e., sem jednog primerka Herakleje Pontike, koji je datovan u III ili prelaz iz III u II vek pre n. e. (Ujes i Bakić 1996: 22). Pripadnost kovanica vladarima poznata je za 215 primeraka, i to Aleksandru Severu, Gordijanu III, Juliji Domni, Juliji Mamei, Juliji Mezi, Karakali, Maksimu cezaru i Trankvilini. Od njih se kvantitetom ističu Aleksandar Sever sa 133 (62%), Gordijan III sa 58 (25%) i Karakala sa 12 novčića (6%). Treba istaći da svih 218 kovanica vladari kuju samostalno, bez prisustva drugih carskih ličnosti na predstavama.

Materijal izrade svih kovanica je bronza. Taj podatak je direktno naveden za 200 primeraka, a za preostalih 18 to se zaključuje na osnovu sličnosti sa primercima za koje je taj podatak poznat.

Dimenzije kovanica kreću se od 16.4 do 24 mm. Najveći broj primeraka ima prečnik između 19 i 21 mm, a jedan primerak i 28 mm (slika 3). Težine se kreću između 1.70 i 7.95 g, a srednja vrednost iznosi 5.76 g (slika 4). Odnos ose reversa prema osi aversa je najčešće SI ili JZ.

Na prednjim stranama kovanica nalaze se aversne predstave. One se razlikuju zavisno od kovnice i zastupljene su u nekoliko tipova i varijanti. S obzirom na najveću brojnost, izdvajaju se kovanice Ni-

Osnovni tip - Tip 1:

bista cara profilom orijentisana na desno

Tip 2:

var 1: tip 1 + venac

var 2: tip 2 + zrakasta kruna

Tip 3:

var 1: tip 1 + paludament

var 2: tip 1 + pala

var 3: tip 1 + stola

Tip 4:

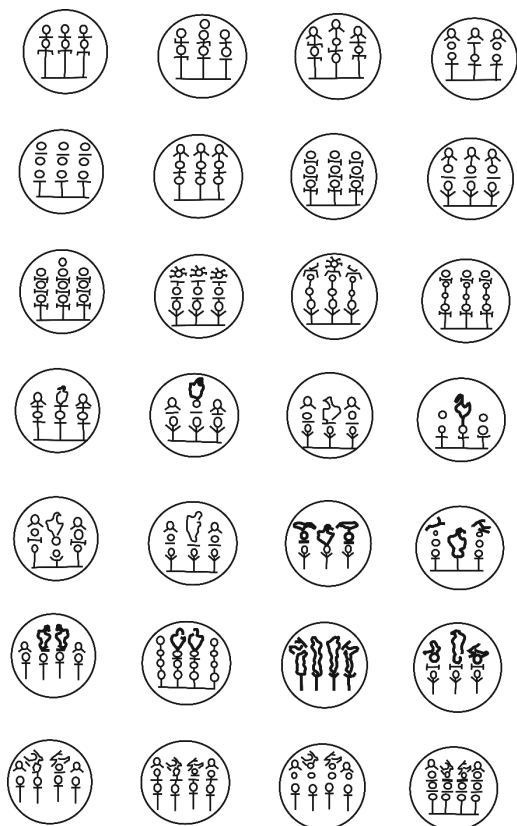
var 1: tip 1 + venac + paludament

var 2: tip 1 + radijalna kruna + oklop

var 3: tip 1 + radijalna kruna + paludament

Slika 5. Zastupljenost kovanica po tipu aversa

Figure 5. Typology of obverses: ruler's bust turned right (from left): basic, with reath, with radial crown, with paludamentum, with palla, with stola, with wreath and paludamentum, with radial crown and armour, with radial crown and paludamentul

Slika 6. Tipologija reversnih predstava

Figure 6. Typology of reverse images

keje. Postoji nekoliko aversnih tipova i oni se mogu posmatrati kao varijeteti osnovnog tipa (slika 5).

Tip 1 zastupljen je na 6 primeraka i čini ga bista cara profilom orijentisana na desno. On predstavlja osnovni tip aversnih predstava jer je sa najmanje ikonografskih detalja i od njega nastaju složeniji tipovi. Nalazi se na kovanicama Julije Domne, Julije Meze i Aleksandra Severa.

Tip 2 zastupljen je na 33 primeraka. Ovaj tip predstave isti je kao tip 1, međutim, sa ovenčanom glavom cara. Zastupljen je u dve varijante – sa lovorovim vencem (32) i zrakastom krunom (1 primerak). Na aversu kovanica koje pripadaju ovom tipu nalaze se Karakala i Aleksandar Sever.

Tip 3 takođe nastaje usložnjavanjem predstave tipa 1 i zastupljen je na 9 primeraka u 3 varijante.

Bista vladara nije ovenčana, već ima poneki ikonografski element na poprsju, zavisno od toga da li je u pitanju car ili carica. U varijantu 1 spadaju biste careva koji na poprsju imaju paludament (2 primerka), u drugu – biste carica koje imaju palu i treću – biste takode carica koje imaju poprsje pod stolom (5 primeraka). U prvoj varijanti pojavljuju se Maksim cezar i Aleksandar Sever, drugoj Trankvilina, a u trećoj Julija Mamea.

Tip 4 je najzastupljeniji sa 132 primeraka i prisutan je u tri varijante. Varijanta 1 je predstava biste cara profilom orijentisane na desno, ovenčane glave i poprsja pod paludamentom. Ona je zastupljena na najviše primeraka novca (75) ili sa nešto više od 40%. Varijanta 2 je slična prvoj, međutim, umesto lovorovog venca sadrži radijalnu krunu, a poprsje je pod oklopom umesto paludamentom. Zastupljena je na 2 primerka. Kao druga najbrojnija u seriji, varijanta 3 zastupljena je na 54 primerka novca. Na glavi vladara je, kao i u varijanti 2, radijalna kruna, međutim, na poprsju se nalazi paludament. Vladari koji su zastupljeni na ovom tipu aversnih predstava su Karakala i Aleksandar Sever (u prvoj varijanti), na drugoj samo Aleksandar Sever, a u trećoj je najzastupljeniji Gordijan III.

U navedenu aversnu tipologiju uvršćeno je 179 primeraka novca. što se tiče Herakleje Pontike, prisutan je samo jedan primerak sa aversnom predstavom glave mladog Herakla u lavljoj koži koji je okrenut na desno. Nije poznato čijem kovanju pripada ovaj primerak. Dve kovanice Nikeje nisu potpuno determinisane u ovoj aversnoj tipologiji. Za jedan primerak je utvrđeno da pripada tipu 4, ali varijanta nije poznata, a za jedan samo da je na aversu bista cara Gordijana III.

Analizom aversnih natpisa uočeno je nekoliko tipova koji mogu pomoći u bližem datovanju kovanica. Karakala je zastupljen u dva natpisa: $\text{ANT}\Omega - \text{NINOC}-\text{AV}\Gamma\text{OCTOC}$ i $[\text{M AVP}] \text{ANT}-\Omega - \text{NINOC A}[\text{VT}]$. Prvi se nalazi na 2 kovanice, a drugi na 10. Natpisi na kovanicama Aleksandra Severa mogu se posmatrati kao varijante na dva osnovna tipa: $\text{M A}\Gamma\text{P CEVH A}\Lambda\Xi\text{AN}\Delta\text{POC AV}\Gamma$ i $\text{M AV}\Gamma \text{CEV A}\Lambda\Xi\text{AN}\Delta\text{POC AV}\Gamma$. Njih ima 16 i odnose se na, pre svega, deo natpisa CEVH/CEV , $\text{AV}\Gamma/\text{AV}$, a prisutne su i oznake $\text{AV}\Gamma$ u ligaturi na donjem delu aversa. U obrađenoj seriji novca nalazi se samo jedna kovanica Maksima cezara. Natpis na njenom aversu je $\Gamma\text{IO}\Gamma \text{O}\Gamma\text{H MA}\Xi\text{IMOC K}$.

TABLA T I

1 – novčić Karakale, 2 – novčić Julije Mameje, 3-7 – novčić Aleksandra Severa, 8-11 – novčić Gordijana III

1 – Coin of Caracala, 2 – Coin of Iulia Mamaea, 3-7 – Coin of Alexander Severus, 8-11 – Coin of Gordian III

Zanimljivo je da su na svim kovanicama Gordijana III, kojih ima 58, zapažene samo 4 vrste natpisa. Zapravo, radi se o varijantama skraćenica AVΓ osnovnog tipa Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟC ΑΥΓ. Tran-kvilina, koja je u seriji prisutna sa 3 kovanice ima samo jednu varijantu aversnog natpisa: CAB TPANKTAINA.

U korišćenoj numizmatičkoj literaturi opis reverse naveden je za 192 primerka (88%). Ti nalazi mogu se podeliti na osnovu prisustva insignija na njima. Predstave sa insignijama ima 96% kovanica (185) i one su prisutne u 28 tipova (slika 6). Tipovi sa insignijama mogu se podeliti na predstave sa tri ili četiri insignije. Tip br. 1 je najjednostavniji i varijacijom na njega dolazi se do novih tipova. Veksilume često ukrašavaju legionarski orlovi i kaprikorni, a prisutni su i drugi motivi. Nikejskih tipova koji nemaju insignije ima ukupno 6. Na njima su prisutni Tiha, Dionis, predstave hramova i dr. Reversna predstava primerka kovanog u Herakleji Pontici sadrži lava koji trči na desnu stranu, a ispod, u dnu predstave, toljagu.

Reversni natpis sadrži ime kovnice. Ime kovnice Nikomedije pisano je ΝΙΚΩ[ΜΗ]ΑΕ, Herakleje Pontike ΗΡΑΚΛΕ-ΩΝ, a Nikeje ΝΙΚΑΙΕΩΝ. Veoma je interesantan način pisanja imena kovnice Nikeje, pogotovo kod onih sa insignijskim tipom reverse predstave. Natpis se ne nalazi u odsečku reverse, već u samoj reversnoj predstavi, u podnožju veksiluma, tako da se, sa različitim tipovima reverse, skoro uvek drugačije piše. Taj način pisanja reversnog natpisa prisutan je i na kovanicama bez insignijskih tipova predstava.

Diskusija

Kovnice gradova iz provincije Bitinije u Maloj Aziji imaju tradiciju kovanja od VI veka pre n. e. U pitanju su Nikeja, Nikomedija, Prusa ad Olympum i Bitinijum, ali i Apamea i Amisus (Warwick 1889: xiii-xiv). Kovanja prate razvoj pojedinačnih gradova i pomoću njih se pre svega mogu posmatrati problemi vezani za urbanizam, ekonomiju i religiju.

Numizmatički materijal bitinijskih kovnica može se podeliti na predrimski i rimski. Glavni cilj predstava predrimskih kovanica jeste demonstracija porekla gradova i kvaliteta samog novca. Međutim, kovanice iz vremena rimske vladavine tim prostorom osmišljene su po drugačijem principu. Predstave su stan-

dardizovane, pogotovo aversne sa portretima vladara ili članova njihovih porodica tako da liče na rimske carske kovanice. Istovremeno, od kasne Republike pa nadalje, uočljiv je i razvijen propagandni potencijal novca koji se koristio kombinujući slogane i natpise sa moćnim simboličkim značenjem (Bekker-Nielsen 2008: 41). Takve pojave u numizmatičkom materijalu uočljive su i u obrađenoj seriji.

Sam kraj II i prva polovina III veka označen je usponom dinastije Severa koji se poklapa sa velikom krizom carstva. Uticaj te krize primećuje se prvenstveno u ekonomiji, a uslovljava i brojne građanske ratove i, najzad, uspon takozvanih „vojničkih careva“. Ta činjenica je najbolje oslikana u rečima Septimija Severa koje je uputio svojim sinovima pred smrt: „Slažite se, bogato plaćajte vojnike, a za ostalo ne brinite“ (Maškin 2002: 502).

Treba pomenuti veoma bitnu vezu koju su Severi imali sa gradom Nikejom. Na nekoliko kovanica Nikeje prikazani su stanovnici tog grada koji su održavali igre u čast Septimija Severa i njegovih sinova, posle bitke u kojoj je konačno pobedio Pescenija Nigera. Slična predstava konstatovana je i na novčiću cara Gete.

Veoma jaku vezu sa istokom carstva očuvali su i naslednici Septimija Severa – Marko Aurelije Antonin prozvan Karakala i Aleksandar Sever. Najstariji i ne toliko brojni primerci Nikeje iz obrađene serije su Karakaline kovanice, dok najveći broj primeraka pripada kovanjima Aleksandra Severa.

Osnovni problem carstva u tom periodu bilo je skupljanje novca za plaćanje vojske. Kako uskraćivanje tog novca vojnicima nije bilo politički moguće, ostalo je samo nekoliko mogućih opcija. Najjednostavnija i najefektivnija mera bilo je pomeranje kovnica. Starije kovanice otopljene su i prekovane u nove sa manjim sadržajem plemenitih materijala ili većom količinom primesa. Međutim, gradovi su bili ti koji su na takvoj politici gubili. Oni su tokom vekova gradili sopstvenu monetarnu politiku da bi pokrili gradske svakodnevne troškove (Bekker-Nielsen 2008: 155). Problem je postajao još veći time što je carsko srebro mnogo izgubilo na vrednosti i postalo skoro jednako vrednosti bronzanih provincijalskih kovanja. Rimski srebrni denarij postao je samo posrebreteni bakarni novac. To potvrđuje podatak da je Septimije Sever udeo srebrna u ovim kovanicama smanjio najpre za 75%, a naposljetku čak 98% (Maškin 2002: 523). Lokalne kovnice postajale su time neekonomične i bivale su zatvorene (Bekker-

-Nielsen 2008: 156). Drugi razlog zatvaranja bitinijskih kovnica moglo bi da bude pojavljivanje grupe germanskih plemena na severu Bitinije. Stradali su mnogi gradovi, a među njima i Nikomedija, Nikeja i Brusa, kao i Apameja i Kios (Bekker-Nielsen 2008: 156). Oni su opljačkani, a potom i zapljenjeni.

Teritorija dunavskog limesa predstavlja niz fortifikacija sa stalnom posadom radi zaštite Carstva od napada varvara. Granicu su skoro konstantno čuvala dve legije, zajedno sa pomoćnim jedinicama. Takođe, preko te teritorije prolazio je glavni tranzitni put između Istoka i Zapada carstva (Mirković 1968: 143). Te dve pojave uslovile su veliku količinu vojnika i trgovaca koji su se vrlo često nalazili na ovim prostorima. Od Septimija Severa, vojnici su dobili pravo da stupaju u zakoniti brak, što je dovelo do pojave još veće količine civilnog stanovništva u okviru vojnih logora. Takva situacija je verovatno uslovlila kontinuirani priliv lokalnih kovanja sa Istoka.

Što se tiče mesta nalaza novca, može se uočiti da većina lokaliteta pripada teritoriji rimskog podunavskog limesa. Među njima, ističu se tri na kojima je pronađen najveći broj kovanica. To su Veliko Gradište sa 40%, Kostolac (Viminacium) i Ušće (kod Obrenovca) sa po 20%. Što se tiče Ušća, ono je bilo i gradsko naselje i vojno utvrđenje (Crnobrnja 2007: 9), a treba napomenuti da je, osim novca, na toj teritoriji pronađeno nekoliko nalaza vezanih za vojsku – između ostalog, bronzana vojnička diploma i votivni spomenik Jupiteru. Interesantno je da je najveća količina primeraka novca Bitinije pronađena upravo u Velikom Gradištu (antički Pincum). Na toj teritoriji nađeno je više ostava i kasa sa novcem različitih vladara i perioda, kao i različitih predmeta koji se vezuju za rimsku vojsku, kako u samom Pincumu, tako i u okolini. S obzirom na to da nikakva arheološka istraživanja nisu rađena povodom tih nalaza, koji su uglavnom slučajni, ovaj podatak ukazuje na moguće postojanje važnijeg lokaliteta.

Najdominantiji ikonografski elementi predstava na obrađenom novcu su insignije ili veksilumi. Vladari III veka često koriste ovakvu simboliku u doba krize kroz oficijalna rimska kovanja i predstave Fides i Concordia-e u kombinaciji sa insignijama. Međutim, zanimljivo je pomenuti nekoliko primeraka koji su kovani od strane istih vladara u istoj kovnici, ali bez insignija na reversu. Takva je jedna Karakalina kovanica koja na reversu ima cara koji je blago okrenut na levo, u desnoj ruci drži

pateru, u levoj skiptar. Izdvaja se još jedan primerak Karakalinih kovanica. On na reversu predstavlja Tihu koja je blago okrenuta na levo, u desnoj ruci drži krmu, u levoj rog izobilja. Ista predstava sreće se i na jednoj kovanici Julije Domne. Međutim, ta kovanica se ističe i po metričkim merama. Naime, težina je 16.30 g (prosečna u seriji 5.76 g), a dužina prečnika iznosi 28 mm. Treba takođe pomenuti i jednu kovanicu Julije Meze koja na reversu ima predstavu Dionisove ciste iz koje se izdiže zmija. Ispod te ciste nalaze se tri tačkice.

Na dva primerka na reversnim predstavama prikazani su hramovi. Prvi od njih, Karakalin, na reversu ima heksastilni hram, dok je druga kovanica Aleksandra Severa sa oktostilnim hramom na predstavi. Drugi primerak kovan je u Nikomediji i to je jedini iz te kovnice tog vladara koji je pronađen na ovoj teritoriji.

Zbog sporadičnosti ovih nekoliko primeraka koji su pronađeni u okviru više lokaliteta, može se pretpostaviti da ova vrsta novca nije emitovana u serijama ka ovoj teritoriji.

Tipologizacijom natpisa i predstava sa aversa i reversa obrađenog numizmatičkog materijala uočeni su primerci koji pripadaju istim emisijama kovnice Nikeje. Konstatovanih emisija kojima oni pripadaju ima ukupno 36, od čega su 24 kovanja Aleksandra Severa (T I/3-7), 9 Gordijana III (T I/8-11) i po jedna Trankviline, Julije Mameje (T I/2) i Karakale (T I/1). Međutim, za po jednu seriju Aleksandra Severa i Gordijana III (Šipuš 1986: 8) nisu publikovane nikakve informacije, već samo podatak da je pronađeno 11 istovetnih primeraka prvog i 9 drugog vladara.

Najviše uočenih serija u zbirci pripada 4. tipu aversnih predstava. Od toga, najveći broj serija pripada varijanti 1, tako da ih razlikujemo kao prvu grupu serija, varijanti 2 samo jedna serija, dok je varijanta 3 druga najbrojnija grupa serija u zbirci. Treba pomenuti i da se pojavljuju sporadične serije novca koje nemaju zajedničkih osobina sa drugim serijama, tako da ne mogu biti priključene nekoj grupi.

Primerici iz najveće grupe serija pripadaju tipu 4, varijanti 1 tipologije aversa na kojoj se nalazi bista cara profilom orijentisana na desno, ovenčane glave i poprsja pod paludamentom. Aversni natpisi sastavljeni su od, na različite načine skraćenih, titula i imena vladara. Uočava se početni tip M AVP CEVH ΑΛΕΞΑΝΔΡΟC ΑΓ (AVT u ligaturi) od koga su,

verovatno, nastali drugi tipovi. Od reversnih predstava u ovoj grupi serija prisutni su tipovi 1, 2, 3, 6, 7, 8 i 13 koji pripadaju jednostavnijim tipovima nikejskog novca sa insignijama. Tip 1 je osnovni tip od koga su razvojem ikonografskih predstava nastali ostali. Natpisi na reversu uglavnom su istog oblika. Deo natpisa NIKAIΕ razdjeljen je veksilumima ispod koga se nalazi nastavak ΩΝ. Srednje vrednosti dimenzija i težine primeraka su ujednačene.

Među primercima sa četvrtim tipom aversnih predstava pojavljuje se jedna serija koja pripada varijanti 2. U pitanju je kovanje Aleksandra Severa, a na reversnoj predstavi nalazi se tip 6 insignija.

Druga najveća grupa serija novca sa istom aversnom predstavom sastoji se od 11 serija sa aversnom predstavom tipa 4 varijante 3. Zanimljivo je da te serije pripadaju Aleksandru Severu (3) i Gordijanu III (8). Pored toga što se one međusobno razlikuju po aversnim natpisima, razlikuju se i po zastupljenosti reversnih predstava. Serije kovanja Aleksandra Severa imaju na reversu jednostavnije predstave, dok kovanja Gordijana III imaju složenije predstave, vrlo često sa legionarskim orlovima i kaprikornima. Primetna je i razlika u težini novca. Naime, serije koje je kovao Aleksandar Sever teže su u proseku od kovanja Gordijana III za 1.34 g. Takođe, među serijama Gordijana III primećuje se da je na primercima na kojima se nalaze jednostavniji tipovi reversnih predstava njihova težina veća od onih sa složenijim.

Sa po jednom serijom među emisijama pojavljuju se Trankvilina i Julija Mamea. Na aversnim predstavama se nalaze 2. i 3. varijanta aversnih predstava carica. Preostale četiri serije pripadaju Aleksandru Severu (3) i Karakali (1). U pitanju su kovanice sa aversnom predstavom tipa 2 varijante 1. Težine ovih primeraka su konstantne.

Datovanje nikejskih kovanica poznato je samo u okvirima vladavine vladara koji ih je kovao, bez detaljnijih podataka. Međutim, posmatrajući primerke novca kroz emisije, mogu se primetiti određene pravilnosti koje ukazuju na njihov hronološki raspored. Pravilnosti se prvenstveno odnose na natpise i predstave na aversu i reversu novca kod kojih se vide pomenuti osnovni tipovi od kojih su nastali složeniji. Takav progres u razvoju ikonografskih predstava najuočljiviji je kada se posmatraju kovanja različitih vladara. Međutim, u okviru kovanja jednog vladara zapažaju se sitnije promene koje se najviše odražavaju na predstavama na reversu. Obično se radi o

malim stilskim promenama na insignijama. Takođe, treba imati na umu poznati numizmatički princip da su duži aversni natpisi po pravilu stariji (Crnobrnja 1981: 9), jer vladar tokom vladavine dobija nove titule, a stare predstavlja skraćenicama. Na taj način ne može se otkriti tačno vreme kovanja, ali se može posmatrati njihov kontinuitet. On je, kroz serije novca koje su prisutne u ovoj zbirci, a pripadaju različitim emisijama, najuočljiviji kod kovanja Aleksandra Severa, Karakale i Gordijana III. Taj kontinuitet, pored toga što predstavlja neprekidno kovanje novca, pokazuje i njegovo neprekidno prenošenje na ovu teritoriju.

Gradovi Bitinije u vreme III veka predstavljaju velika središta trgovine i kovanice koje su oni kovali emitovane su u velikim količinama. Zbog toga, posmatrajući serije tih primeraka i uviđajući sitne promene pogotovo na reversnim predstavama, može se pretpostaviti da je postojalo više oficina, ako ne i kovnica u okviru gradova, iako o tome još uvek nema tragova. To takođe može biti jedan od razloga postojanja različitih tipova i varijeteta među kovanjima istog vladara.

Pored Nikeje, kao vodeće kovnice u provinciji Bitiniji, veoma veliku količinu novca na ove prostore plasirale su kovnice Nikomedija i Herakleja. Radi se pretežno o bronzanim kovanjima, sa dosta manjom prosečnom težinom kovanica. Zanimljivo je da se aversne predstave vladara iste kao i na primercima Bitinije, možda čak i sa manje ikonografskih detalja od njih. Međutim, reversne predstave su potpuno drugačije. Najčešće predstave su PROVIDENTIAE AVGG i GLORIA EXERCITVS koje se pojavljuju upravo zbog vremena njihovog kovanja koje je pretežno kraj III i ceo IV vek. Ipak, najzanimljivije je što se kovanja Nikeje, sa jedne, i Herakleje i Nikomedije, sa druge strane nimalo hronološki poklapaju. Vladari koji su kovali u Nikeji nisu kovali novac u druge dve kovnice i obrnuto. Izuzetak je samo pomenuti jedan kovani primerak Aleksandra Severa u Nikomediji. To je veoma zanimljivo jer se uočava hronološka granica između pojave kovanja Nikeje, sa jedne, i Nikomedije i Herakleje sa druge strane.

Zaključak

Novac provincije Bitinije proučavan u ovom istraživanju čini celinu koja se može posmatrati kao jedinstvena pojava u postojećem numizmatičkom materijalu. Ova pojava se odražava u nekoliko di-

menzija – prostornoj, vremenskoj i ikonografskoj. Provenijencija nalaza odgovara fortifikacijama na dunavskom limesu na kome su se konstantno nalazile stalne vojne posade, a uviđa se i neprekidna prisutnost vladara dinastije Severa na tim kovanicama. Posmatrajući novac kroz ikonografsku dimenziju, uočljiva je standardizovanost, kako predstava, tako i natpisa na aversu i reversu. Ipak, primetan je razvoj i poboljšavanje svih ikonografskih elemenata kroz tipove što omogućava određivanje hronološkog odnosa među njima. Analizirajući obrađenu seriju u kontekstu svih numizmatičkih nalaza na teritoriji Gornje Mezije uočava se kontinuirano kovanje novca kovnice Nikeje. Imajući ovo u vidu, može se zaključiti da je ovaj novac kovan konstantno i da je on isto tako kontinuirano prenošen na teritoriju Podunavlja. Zanimljivo je da skoro sve kovanice pripadaju tom području, dok se na ostatku teritorije Gornje Mezije veoma retko nalaze. Razlog za to može ležati u tome da je kovan za plaćanje vojske i to verovatno manjih jedinica.

Na kraju, na osnovu provenijencije nalaza i podatka da se u Velikom Gradištu nalazi najveća koncentracija ovog novca uočava se još jedan problem. S obzirom da je uz numizmatički prisutan i drugi arheološki materijal koji se primarno vezuje za vojne jedinice, treba postaviti pitanje da li se na tom delu Podunavlja nalazila neka manja vojna jedinica koja je plaćana ovom vrstom novca.

Literatura

Bekker-Nielsen T. 2008. *Urban life and local politics in Roman Bithynia*. Aarhus: Aarhus university press

Crnobrnja A. 2007. Područje Obrenovca u rimsko doba sagledano kroz arheološke podatke. U *Puls varosi: prilozi za monografiju Obrenovca 2*, (ur. Milan Đurđević). Obrenovac: Biblioteka Vlada Aksentijević, str. 5-20.

Maškin N. A. 2002. *Istorija starog Rima*. Beograd: Naučna knjiga

Mirković M. 1968. *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*. Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije

Warwick W. 1889. *Catalogue of Greek coins Pontus, Paphlagonia, Bithynia, and the kingdom of Bosporus*. London: Longmans

Grada

Bakić Lj. 1994. *20 vekova novca u jugoistočnom Banatu*. Vršac: Narodni muzej Vršac

Crnobrnja N. A. 1981. Novac grada Nikeje u numizmatičkoj zbirci Muzeja grada Beograda. *Godišnjak grada Beograda*, XXXIII: 5.

Crnobrnja N. A. 1985. Antički novac iz Ušća kod Obrenovca. *Godišnjak grada Beograda*, XXXII: 51.

Crnobrnja N. A. 1987. Antički novac sa područja rimskog puta Singidunum – *Castra Tricornia* – *Ad Sextum miliarem* iz numizmatičke zbirke Muzeja grada Beograda. *Godišnjak grada Beograda*, XXXIV: 29.

Crnobrnja N, Čeleketić V. 1996. Nalazi antičkog novca na lokalitetima Klisina i Pustara u Batajnici (II deo). *Glasnik srpskog arheološkog društva*, 14: 233.

Ivanišević V. 1987. Katalog novca sa lokaliteta Svetinja u Kostolcu. *Starinar*, XXXVIII: 59.

Popović V. 1980. Rimski novci iz Caričinog grada. *Numizmatičar*, 3: 121.

Rašković D. 1998. Pojedinačni nalazi rimskog i vizantijskog novca Narodnog muzeja Kruševac. *Numizmatičar*, 21: 63.

Šipuš N. 1986. Rimski novci iz sela Ušća kod Obrenovca. *Godišnjak grada Beograda*, XXXIII: 5.

Ujes D., Bakić Lj. 1996. Grčki i helenistički novac iz Narodnog muzeja u Vršcu i pregled srodnih nalaza u jugoslovenskom delu Banata. *Numizmatičar*, 18/19: 19.

Ilija Ivanović

Coins of Bithynia Province Found on the Territory of Moesia Superior

A large number of coins from the Bithynia province (Asia Minor) from the third century AD have been found on the territory of Moesia Superior. This numismatic material belongs to the Roman Sever dynasty and it is connected with the fact that the finding place of these coins – territory of the former Roman Danube limes (Figure 1) – was a system of military fortifications and transit trade road between

the east and west of the Roman Empire (Mirković 1968: 143).

The aim of this research was to determine the historical role of these coins. Also, the aim was to ascertain if there are series of coins and to establish continuity of their coinage. The problem of this research was that there is no information about the characteristics of these coins, and also about their transport to the territory of Moesia Superior.

During the analyses of the material the numismatic form IKN 2/1 was used. A database in MS Access and typology of coins were created. The typology was created separately for the obverse (Figure 5) and reverse (Figure 6) iconography and inscriptions. The material used came from several papers from numismatic literature, and most of these specimens are kept in the Belgrade city Museum (Crnobnja 1981: 5).

All coins were made from bronze and they belong to three cities – Nicaea (216 coins) and Heraclea Pontica and Nicomedia with one coin each. All specimens were dated to the third century AD, except one coin of Heraclea Pontica from the third or second century BC (Ujes and Bakić 1996: 22). The coins were issued by Alexander Severus (133 specimen), Gordian III (58), Julia Domna, Julia Mamaea, Julia Moesia, Caracala (12), Maximus Caesar and Transilvania.

All finding places of the coins were on the territory of the Danube limes. There are three localities where a greater number of specimens was – Veliko Gradište (40%) and Kostolac (Viminacium) and Ušće (near Obrenovac) with 20% each (Figure 2). Beside

the fact that the greatest number of findings is from Veliko Gradište (ancient Pincum), it is interesting that a great number of other Roman coins from various periods and a lot of artefacts connected to the Roman army were also found there. This suggests the possible existence of a larger locality.

Using the created typology, it was found that there were series of Nicaea coins in the numismatic material. There were 36 series – 24 belong to Alexander Severus (T I/3-7), 9 to Gordian III (T I/8-11), and one each to Transilvania, Julia Mamaea (T I/2) and Caracala (T I/1).

The coins can be dated only within periods of a ruler's reign, without more specific information. But, analyzing a specimen through series, we can find some rules which can tell us more about their chronological relationships. The rules are related to the system of obverse and reverse iconography and inscriptions, through which we may find which specimen is more complex and thus older or younger. This cannot tell the exact time of coinage, but it can point out continuity. It is precisely this continuity that was ascertained in this material.

The coins of Bithynia province analyzed in this paper can be considered unique within the existing numismatic material. Analyzing the iconographic dimension, it was concluded that they were issued in continuity, and analyzing the historical context it was ascertained that they were transferred to this territory in the same continuity. The reason for that phenomenon is most probably that the coins from Bithynia province were issued for paying the Roman army.

